

ДНЕВНИКЪТ НА ТУБЕРКУЛОЗНИЯ*

Татяна Ичевска

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The focus of the present research is on the rationalization of a motive, contained in three Bulgarian novels – „A ten-day reign...“ by A. Shopov, „The price of gold“ by G. Stoev, and „Wolf hunt“ by Ivailo Petrov – about the narrator who is ill. Those three authors interpret the disease as a necessary difficulty through which the individual person has to pass while trying to realize his plans (and dreams) for existence that is satisfactory for him both in his private and public lives.

Different types of meaning could be found in the very act of writing. First, it is a therapy – the tuberculous man forgets about his suffering body by channelling his energy to towards the spirit. Second, it is like a confession and a balance of exactly how many important things in life (private and public) he has succeeded in realizing. Third, those written words have become a kind of a testament to those who are still alive and in it all the suffered wisdom, but not a God’s wisdom, and that of a human being, is collected for people. And last, but not least, even when he has to play the role of a person, defeated physically by the disease, in the fields of the diary the master of speech overcomes the illness, and even very death, subjugating them to his dream about real life.

Key words: tuberculosis, the field of the diary, disease and revolution, writing as therapy, disease and literature

Независимо от огромната дистанция, която разделя във времето романи като „Десетдневно царуване. Из Българското въстание в 1876 г. Дневници на един бунтовник“ на А. Шопов¹, „Цената на златото“ на Г. Стоев и „Хайка за вълци“ на Ив. Петров, както и от изключително разнородните проблемно-тематични контексти, в които те се полагат, тези творби се оказват сближени от общ мотив – мотива за пишещия болен. Абстрахирайки се от разликите от сюжетно-фабулен

* Настоящият текст е част от по-голямо изследване върху измеренията на болестта в българската литература.

¹ Привличането на текста на А. Шопов към настоящото изследване дължа на доц. д-р Иван Русков, който беше така добър да насочи вниманието ми към него.

характер, бихме могли да очертаем матрицата, по която се разгръща интересуващият ни мотив:

– туберкулозният мъж пише дневник / записки, разказвайки едновременно за значимо обществено-историческо събитие (Априлското въстание, Деветосептемврийския преврат и започналата колективизация) и за своята трагична любов;

– той е не просто активен участник в описваните революции, но и в непосредствена близост с техния водач (побратимява се с него или е негов роден брат), когото наблюдава и анализира;

– в хода на обществено-историческите промени героят загубва своята любима (съпруга);

– паралелно с личната си драма пишещият разкрива и драмата на общността, породена от сътресенията в обществено-политически план.

Макар героите на А. Шопов и на Ив. Петров да пишат „Дневник“, а Даскала от „Цената на златото“ – „Записки“, написаното следва един и същ алгоритъм: подборен разказ за себе си, при който акцентът се поставя върху годините на учение и даскалуване (при първите двама автори и върху любовта); среща с водача на революцията; характер на отношението към него.

При А. Шопов целият роман е структуриран като дневник. В заключителната си бележка Шопов държи да отбележи, че неговият герой, чиито „предсмъртни дневници“ всъщност поднася на читателите, вече не е сред живите, но в тях той е успял да изобрази както „своите страдания, своя характер, своето сърдце, своята любов и своите сълзи“, така и „Десетдневното Панагюрско Царуване“ (Шопов 1881: 308). Авторът на дневника от своя страна уточнява, че в основата на една голяма част от написаното са вградени собствените му писма (от и до него), които е успял да съхрани след погрома на Априлското въстание. Себе си пишещият назовава „поет“, а творението си определя като поетическо, защото според него поезията и поетическата проза са вечни, те живеят не с хората, а с времето и за потомството (Шопов 1881: 100). Така по своя характер дневникът изначално е противопоставен на чистата проза, която е проста и смъртна. Героят на Шопов ясно дава да се разбере, че пише не за самия себе си, а за да бъде четен от другите. Нещо повече – той има амбицията текстът му да стане част от фундамента на все още несъществуващата българска литература (дневникът, в който ще бъде „присаден“ и този на Олга, ще бъде едно от „миризливите цветя“ в нея – вж. Шопов 1881: 120). В същото време героят на Шопов има съзнанието за това,

че написаното слово е неспособно да предаде истинските душевни вълнения, които го мъчат; че в многобройните страници я няма онази точност и естественост, които са в човешкия ум (Шопов 1881: 55)².

Историята на човешкия живот в дневника е заключена между две заточения: първото – в Диарбекир, е дело на властта, а второто – в селенията на смъртта, му е подготвила немилостивата съдба. Диарбекир поврежда дробовете на героя, а смъртта завинаги ще сложи край на мъките му. Макар да не е основната тема в дневника, туберкулозата се обговаря непрекъснато. До смъртта на Олга обаче тя сякаш бива забравена от героя, той е изпълнен с енергия и ентузиазъм, които изцяло заличават в съзнанието му мисълта за смъртта. Една от водещите в романа идеи неслучайно е идеята, че пред любовта всяка болест е безсилна (писмата и думите на Олга оформят в мозъка на влюбения своеобразен щит – т. нар. Олгини нерви, които „не могат да се заразят от никаква охтика, защото са създаване откровение на любовта“; дори когато героят вече умира, продължава да вярва, че тези нерви са единственото живо нещо в разпадащото му се тяло – вж. Шопов 1881: 90). След загубата на любимата болестта сякаш вече става желана, защото героят не намира причини, за да продължава да живее. В дневника пишещият споделя и мотивите, които в определени моменти го карат да поиска да оздравее – преди въстанието здравите дробове биха сбъднали желанието му да се върне към любимата си професия – „учителството, занятие, най-необходимо за нас, за нашето събуждане и въздигане“ (Шопов 1881: 12); след неговия разгром героят иска да живее само толкова, колкото е нужно, за да завърши разказа си за героичната смърт на Олга и на останалите български мъченици³. Сим-

² Проблемите за дневниковата конструкция на романа, за мемоарното начало в дневника, както и за оглеждането на Шоповия текст в „Дневник на излишния човек“ на И. С. Тургенев са обстойно коментирани от Ив. Русков – вж. Русков 2010 (под печат).

³ В бележка под линия Ив. Русков обръща специално внимание върху решението на героя да завърши своя дневник: „...смисълът да бъдеш, да действаш след действието и конкретното му историческо съдържание (април 1876), като не искаш несвоевременна смърт, е в смисъла да пишеш: пишещият не е жив мъртвец, а изпълнен с желание да разкаже за своята любима, за щастието им, за десетдневното им любовно единение в рамките на десетдневното българско царство. В същото време писането е ежеминутно приближаване до смъртта, тъй като с всеки ред се приближава към края на историята, която иска да разкаже. Но пък смъртта е желана, защото живот без любимата няма смисъл. И понеже за разлика от Л., самоопределящ се като излишен човек, любимата му Олга е свръхценност, свръхчовек, божествено създание, пристигнало и загинало в преломен момент,

волична роля в живота на Шоповия герой придобива пролетта – тогава леко се подобрява здравето му, тогава идва писмото от Бенковски, тогава изживява мечтанието си да бъде свободен човек, тогава среща и погребва любовта.

С медицинската терминология в дневника се борави по различен начин. От една страна, тя е част от подробно описаното лечение, на което е подложен героят, включващо прислушване, ежедневна проверка на храчките и температурата, различни бани и т. н. От друга страна, термините се превръщат в метафори или в части на използваните от пишещия сравнения. Така например за героя политиката е „термометър“, който му показва „на какъв градус стои резултатът на турските зверства пред очите на човеколюбивата Европа“ (Шопов 1881: 4), впоследствие разбира, че тя е „лош балсам“ за раните му; самият той се чувства като „барометър“ на времето; румените страни на панагюрското момченце са „термометър на панагюрския здрав въздух“ (Шопов 1881: 22); бузата на героя, нарисувана с алени бразди, е „термометърът“ на „душевните вълнения на хора чахотични“ като него (Шопов 1881: 52); алени странички на Олга са „точният термометър“ на нейното удивление от всичко, което героят ѝ разказва за заточението си в Диарбекир; усмивката и погледът на Олга повишават градуса на температурата му; думите от дневника на Олга са като „цяр против треска“, който, преди да свали „градуса на температурата, по-напред го повишава“ (Шопов 1881: 125); редовете му героят гълта с по-голяма охота от хаповете на доктора (Шопов 1881: 183). Дори любовта си героят характеризира като „един вид болест“, която успява да го „сполуди“ (Шопов 1881: 72), за него тя е „като че треска или холера“ („Неужели любовта прилича на холерата? Неуже ли всякой, който обича трябва да е трескав“ – вж. Шопов 1881: 72). След срещата с Олга целият му живот се превръща в „треска“, след първото любовно писмо, получено от нея, очите му гледат така, „както гледат тифозните болни в присъствието на доктора“, целият гори в огън, а

за всичко това – а то е неизразимо ценно и поучително – трябва да се пише, за да не изчезнат същините и ценностите без следа. Така разказът за това, как е останал без любимата и как се е провалило събитието, като по този начин животът му е загубил смисъл и цел, е единствено смисленият порядък, който Л. трябва да възсъздаде. Като разкаже за края на царството и края на царственото си съществуване с богочовека Олга, това ще е краят и на царството, и на девицата, и на дневника, и на самия пишещ. Макар многократно да се самоопределя като излишен, тъкмо излишният Л. до последния си дъх пише за същината, истината, ценността“ – вж. Русков 2010 (под печат).

лицето му пуска „електрически искри“ (Шопов 1881: 83). „Холера за мъжете“ пък е живеенето в „турското царство“, т. е. несвободата е видяна като вид болест, която задължително трябва да бъде лекувана.

В романа актът на писане се оказва натоварен с множество взаимно допълващи се функции. От една страна, писането е единственото лекарство, което притъпява болката на героя и я прави поносима. Споменът за миналото, пълно с героика и щастие, кара умирация да забрави настоящето, в което има само болка и мъка (същия мотив виждаме и в „Немили-недраги“ и „Хъшове“ – Странджата също избира да живее със и във миналото). Макар първоначално туберкулозният сам да открива своя лек, впоследствие това лекарство ще му бъде предписано и от неговия лекар.

От друга страна, ежедневно писане изчерпва и последните останали сили на героя („всякой ден аз изгубвам по три дни“ (Шопов 1881: 276), това е „тежка работа“, която го съсипва (Шопов 1881: 85), т. е. в някаква степен за него това е отровата, която ще му донесе така желаната евтаназия – мъките на тялото ще бъдат прекратени, а душата най-после ще се слее с душата на мъртвата любима.

От трета страна, дневникът е своеобразен неръкотворен паметник на любимата – единственият, който би подхождал на нейната смърт – „пред очите на цялото естество“, не на болнично легло, а на престол, „храма на който е вселената, а олтаря – земята“, на място, осветено от „безброй панагюрски святици“ (Шопов 1881: 304)⁴.

От четвърта страна, това е дарът за мъртвата Олга, който героят ще ѝ занесе и в който ще се опита да запечата цялото очарование на света, от който любимата му се е възхищавала приживе.

От пета страна, на редица места дневникът напуска територията на интимно-чувственото и започва да звучи като своего рода летопис на Априлското въстание. Неслучайно героят споменава обстоятелството, че Бенковски е човекът, който го тласка към писането още в началото на тяхното познанство. Записките, направени от родолюбец, не просто правдиво ще отразят, но и завинаги ще съхранят за поколенията случилото се през съдбовната 1876 г. Впоследствие волята на водача се превръща и в личен избор и дълг, на който героят посвещава последните си дни. От паметник на една жена дневникът постепенно се превръща в паметник на хилядите български „мъченици“, платили с кръвта си най-високата цена за това, да бъдеш свободен. В този смисъл дневникът си присвоява и функцията на молитвата – пишещи-

⁴ Този аспект на писането като съграждане на „друг паметник“ на любимата е обговорен и в текста на Ив. Русков – вж. Русков 2010 (под печат).

ят иска да измоли покой за душите на мъртвите и утеха за собствената си изтерзана душа (героят се опитва да свърши „последната страница и от молитвата, и от живота си“ – Шопов 1881: 276).

От шеста страна, написаното гради един от множеството в литературата ни (макар понякога доста противоречиви) портрети – биографии на Бенковски. Пишещият е в позицията едновременно на спътник, но и на обектив към водача, който отразява всички промени, ставащи с него в хода на революцията. В дневника подробно е описана външността на Бенковски, разказана е историята на избраното от него фамилно име, маркирани са най-важните моменти от биографията му, като главните акценти са поставени върху онези страни от личността му, които я правят магнетична и харизматична – плътния глас, красноречието и убедителността, надхвърлящи многократно образованието му, строгия поглед, с който смълчава околните. За пишещия Бенковски е идол, върховен авторитет, пред когото той благоговее до смъртта си, в този смисъл обожанието на вожда в романа на Шопов е константна величина.

В оптиката на пишещия въстанието е неразривно свързано с мотива за летенето. Панагюрище е наречено „отечеството на птичките“, (Шопов 1881: 178), „царството на хвърчащите създания“ (Шопов 1881: 110) не просто защото там се събират сякаш всички, идващи от Божи гроб, лястовици, а защото „тук младостта умее да хвърка, тука младите могат да имат криле, ако искат“ (Шопов 1881: 110). Самият герой, попадайки в обкръжението на Бенковски, се чувства „крилат“, а след разгрома на въстанието – част от „гонените птици“ (Шопов 1881: 123). Подобни представи са следствие от факта, че както героят, така и Бенковски не живеят в реалността, а мечтаят – в техните прекрасни видения всичко изглежда бързо и лесно. На тази основа в романа се противопоставят и различните начини на живеене – бързането, летенето срещу бавното живеене. За предимствата на втория модел на съществуване героят обаче проглежда едва когато си дава сметка, че краят му приближава – здравият бърза, защото не знае какво го чака утре, болният не бърза, защото е наясно, че с утрото идва смъртта (Шопов 1881: 49). На тази основа се прави и равносметката за въстанието – за умирация е ясно, че то би свършило по-добре, „ако не сме бързали, ако сме живели“ (Шопов 1881: 48). Като цяло болният започва да мери времето по друг начин – за него денят е равен на година, часът – на месец. От друга страна обаче – и героят, и самият Шопов са убедени, че революциите се правят именно от мечтатели, от хората с криле, които горят и изгарят във и за мечтите си.

От седма страна, писането става синоним на живеене. След смъртта на Олга героят живее истински единствено в написаното и чрез писането. Дневникът е шансът му да изживее повторно времето, в което някога е бил щастлив, а съществуването му – пълно със смисъл. В романа на Шопов по особен начин отзвучава познатият ни от фолклора мотив „неразделни“. В магическото пространство на дневника още приживе сенките на влюбените успяват да се съберат, за да посрещнат заедно смъртта, която ще сбъдне така желаното от тях единение („Олга и аз страдаме и умираме в едно време; тя в мойта исповед, аз над нейното име и в нейната любов“ – вж. Шопов 1881: 303).

Не на последно място, дневникът е предсмъртната исповед на героя едновременно пред мъртвата Олга (Шопов 1881: 299, 302), пред Бога, но и пред всички онези, които предстои да прочетат написаното⁵; исповед, в която е събрано всичко – и болката, и радостта, и изстрадащото познание за другите и себе си.

Преди смъртта си „записки“ оставя и туберкулозният учител в „Цената на златото“ на Генчо Стоев. Очевидна е разликата при жанровото дефиниране на написаното – при Шопов то е назовано „дневник“, докато при Г. Стоев става дума за „записки“⁶. Ограниченото време, с което разполага Даскала – миговете преди последната битка пред църквата, предопределя и по-малкия обем на неговия труд. Както вече видяхме, при Шопов цялата романова конструкция израства от дневника, докато при Генчо Стоев предсмъртните записки на Даскала са вградени в повествованието, поставяйки определен смислов акцент в него, без обаче да изчерпват всичките му сюжетни обстоятелства и връзки. Макар да е различна гледната точка на пишещия – при Шопов героят идва отвън и независимо от патриотичните си изблици запазва голяма част от дистанцираността на чужденеца спрямо описваните събития, докато при Г. Стоев Даскала е един от селото, т. е. той е изцяло в позицията на своя, на избрания от народа, за да го води, и двата текста ясно заявяват желанието на своите автори оста-

⁵ В наблюденията си над романа на Шопов Ив. Русков характеризира писането като дейност, впримчваща *събития от миналото и исповед-послание към...*, като второто според него е неизбежно следствие от жанровите „притворства“ – вж. Русков 2010 (под печат).

⁶ В изследването си върху „Цената на златото“ А. Хранова подробно се спира върху една особеност на „записките“ на Даскала, която тук няма да бъде обговаряна – според нея те са своеобразен цитатен колаж от текстове на Д. Лачков, Г. С. Раковски, Ив. Кепов, Хр. Г. Данов, К. Величков, З. Стоянов... – вж. Хранова 1995: 86–88.

веното от тях да бъде прочетено от идващите поколения – така от текст за себе си дневникът/записките се превръщат в послание за другите („... *Искам на вас, оживели българи, и на вашите внуци да кажа някоя и друга дума, та да не ме поминете с лошо...*“). Дневникът и записките се сговарят и по основните пунктове, които биват коментирани в тях – болестта, личността на Бенковски, Априлското въстание, огромната загуба в личен план (при разгрома на въстанието героят на Шопов загубва любимата си, а Даскала – бременната си жена). Не на последно място – и двамата пишещи успяват за кратко да изживеят всичко – от екстаза до трагиката.

Подобно на дневника на туберкулозния в романа на А. Шопов и при Г. Стоев записките носят характера на предсмъртна изповед. От друга страна обаче – многократните обръщения към живите, важността на това, което те непременно трябва да научат от Даскала, силно стилизираният език, наподобяващ този на Библията, превръщат записките на учителя в своего рода скрижали (свидетелство за ценността на написаното слово е и актът на настойчивото им издирване от турците).

И при двамата автори собственото име на човека, готов да се пожертва за общата кауза, се оказва някак маловажно, незначително. Героят на Шопов никъде не споменава нито името, нито фамилията си – той е просто „господин Л.“, впоследствие приема без никаква съпротива и извършеното от Олга прекръщаване – за любимата той е и остава докрая Силвио Пелико. Дори написаното от него е в някаква степен анонимно – това са дневниците на „един бунтовник“. Тази идея в романа е уплътнена и посредством разказа за фамилното име Бенковски и за начина на неговото придобиване. Макар при Г. Стоев името на туберкулозния учител да е известно в романа – Петър Бонев, в повечето случаи повествователят предпочита да говори за него като за Даскала, защото това прозвище побира в себе си и изразява както професията на героя, так и особената му месианистична функция в общността, подсилвана и от непрекъснатите аналогии с Христос⁷.

Външността си героят на Г. Стоев описва посредством сравнението с Раковски – двамата не само си приличат, но Даскала дори се опитва да задълбочи тази прилика, защото смята, че това е „едно скромно благородно подражание, подтикнато от безмерна любов към всичко родно, въплътено в тоя лик титанически“. Спирайки до външното подобие, Г. Стоев не вербализира друго важно обстоятелство: това, че двамата всъщност имат и обща участ – туберкулозата. Този

⁷ Върху избора на Петър Бонев да пожертва името си и да остане „в сянката на историята“ обръща внимание и С. Василев – вж. Василев 2008: 15.

факт, макар и оставен в романа без коментар, неизбежно ни кара да си припомним вече коментираното противопоставяне: смърт в битка – умираше от болест, а очевидно различният край на Даскала и Раковски (героят на Г. Стоев умира според наложения в следосвобожденската ни литература идеал – в бой с врага, докато Раковски угасва на болничното си легло) е негласна реплика към тенденциозността на всеки опит в мерило за патриотизма на човека да се превръща начинът, по който той намира смъртта си. В хода на съпоставките героят на Г. Стоев сам посочва и основната разлика между себе си и големите водачи – Даскала не притежава „вечно горящите въглини“, които личности като Раковски (както и Бенковски) носят в очите си. В крайна сметка обаче учителят ще стигне до идеята, че само дарените и белязаните с подобен огън са създадени да бъдат водачи на „цял народ“, на хората с „обикновени очи“ като него самия е отредена далеч по-скромната роля да са водачи, но само на едно село.

Ключово място в записките на Даскала имат годините на учение при Христо Данов, от когото героят научава какво означава да бъдеш учител, както и познанството с Левски, чиито възгледи относно революцията по-късно изцяло ще започне да споделя. За разлика от представата на Бенковски за въстанието като мигновен, светкавичен акт, Даскала смята, че „делото иска време, грижи и работа“ (както вече отбелязахме, до същата идея в края на живота си стига и героят на Шопов⁸).

И в „Десетдневно царуване...“, и в „Цената на златото“ пишещите болни са част от обкръжението на Бенковски, но докато героят на Шопов е омагьосан от водача, за него той е кумирът, то Даскала, макар да цени качествата на Бенковски, никога не успява да се поддаде на неговата магия. Нещо повече – ако оценката на първия е главно емоционална, то оценката характеристика на Даскала е по-скоро рационална. Ако героят на Шопов едва след разгрома на въстанието осъзнава разликата между мечтание и реалност, то Даскала я знае от самото начало. Вероятно това е свързано и с неговата позиция спрямо събитията. В

⁸ „Първия недостатъкът на нашето систематично преуспяване и въздигане – е че ние въ в младостта си много често искаме да се покажем безъ мяра умни и опитни, до крайностъ учени и горещи. По-вечето пъти ние захващаме работата отъ тамъ дето тя обикновенно се свършва, т. е. отъ опашката, а освенъ туй и когато има да вършим нещо, ние искаме да го свършим часъ по-скоро, че както и да било. Ако работата се касае да се жертвуеме, да умремъ, ние умираме безъ да знаемъ че работата по-успешно и по-добре е щяла да се свърши ако не сме бързали, ако сме живели“ (Шопов 1881: 47–48).

този смисъл той е различен не само от героя на Шопов, но и например от герой като Соколски. И господин Л., и Соколски идват отвън, и двамата са като „деца“ („менъ се искаше да стане всичко скоро, на другият ден, същата нощ, същият часъ. Въобще азъ разсъждавахъ като дете, което желяе да доведе по-скоро Великъ-день или Коледа за да обуе новите си посталци и колчеклиите си чеширчета“ – Шопов 1881: 38; „като дете наивен беше тоя Соколски, готов всяка минута да пламне от ентузиазъм“), с пламтящи души, които до голяма степен осмислят живота си чрез въстанието. И макар родолюбието на Даскала също да се опира не на „голите думи“, а на опита и действието, Бенковски предпочита да бъде заобиколен от мечтатели, а не от колебаещи се мислители. Бенковски приема своите видения за истина, в която безрезервно вярва, същата вяра обладава и Соколски, и героят на Шопов („Азъ бяхъ убеденъ, азъ гледахъ и мигахъ, азъ осещахъ че мисляхъ, но буйната ми фантазия, българските ми въображения, ме докарваха дори до халюцинации, до явни бълнувания. Да, туй бяха бълнувания, защото скоро после азъ самъ невярвахъ, че съмъ си позволявалъ да мисля тъй широко и тъй високо, тъй безоснователно“ – Шопов 1881: 39). Що се отнася до Даскала, той не може да повярва, че за да се освободим, е нужно само „желание и добра воля“ не защото се бои от смъртта, а защото се чувства отговорен към всички онези, които ще го последват и ще загинат в името на подобна вяра. Т. е. и в двата романа Бенковски допуска максимално близо до себе си единствено тези, които са негово огледално отражение и продължение. За разлика от Шоповия герой Даскала не е изправен пред дилемата любов – революция. Той трябва да се справи преди всичко със собствените си съмнения и колебания.

Що се отнася до романа на Ив. Петров, в него дневникът на туберкулозния Илко е отделен като самостоятелна глава. За разлика от останалите коментирани дотук герои Илко успява да се пребори с болестта. Това обяснява и особената му позиция спрямо написаното – историята на неговата болест е важна част от разказа за вече отминалите събития, към които в настоящето героят се връща, за да ги осмисли и от гледната точка на вече здравия човек. По особен начин тук се говори и за болестта. В началото на дневника пишещият анализира единствено своето състояние, описва симптомите на своята болест, постепенно броят на болните и на болестите в неговия разказ се увеличава неколккратно.

В хода на повествованието непрекъснато се преосмислят понятията „болно“ и „здрaво“. До 9 септември 1944 г. Стоян и Илко мечтаят за една обща утопия – новото общество, към което се стремят, за

тях е символическо построение. След 9 септември Стоян полага всичките си усилия, за да направи утопията реалност, превръщайки я във всъщност в идеология⁹. За живеещите в Стояновата „утопия“ обаче тя е хетеротопия, своеобразно пространство на болестта. Времето след 9 септември в романа неслучайно е наречено „болно“ – народът боледува, притиснат „между две епохи“. Самият Илко го характеризира в дневника си с израз, взет от Давидовите псалми – това е „усилно време“. Ето защо до голяма степен бихме могли да кажем, че от персонална болестта постепенно става общностна. Като „здрaво“ в романа се утвърждава всичко, което е положено върху доброто, отсъствието на доброто вече е сигнал за наличието на болест, за проникнала зараза. И още нещо – болният Илко, който изцяло изповядва подобен начин на мислене, оздравява, а здравият Стоян се „разболява“, става страшен и опасен, сеещ около себе си болести и смърт.

От една страна, схващайки партийната дисциплина като догма, той започва да се държи като диктатор (показателен е и разказът за опитите на Стоян да подражава изцяло на Сталин – подражание, което трудно би могло да се вмести в представата за „скромното“ и „благородно“ подражание, за което говори Даскала в „Цената на златото“), а всеки диктатор, по сполучливото определение на Деветаков, е душевноболен. От друга страна, поведението на Стоян е само по себе си като смъртоносна болест за селото (именно той е в голяма степен виновен за смъртта на Мона, думите и делата му предизвикват инфаркт, заради него се самоубиват хора, във всеки дом, чийто праг прекрачи, внася болка и страдание). Не би било пресилено, ако кажем дори, че думите на Стоян Кралев са своего рода болестотворни бактерии, които, докосвайки човека, го разболяват. Нещо повече – тази модерна болест се оказва не по-малко страшна от старата охтика. Туберкулозата взема жертви, но и болестта „Кралев“ убива хора. Туберкулозата прави болните нервни, след всеки разговор със Стоян набелязаните от него жертви са разстроени, на ръба на нервната криза и депресията. Показателен пример за болестотворното влияние на Стоян Кралев е състоянието, в което изпада например Киро Желебов. След разговора си с Кралев Киро чувства симптоми, аналогични с тези на туберкулозата – усеща остър спазъм в гърлото, задушаване, горещи вълни се разливат по цялото му тяло, силна болка реже гърба му, вие му се свят, гади му се, повръща на пътя. Кулминационната точка на обхваналата го нервна възбуда е опитът му за самоубийство.

⁹ За прехода утопия – идеология вж.: Кьосев 1995: 12.

За разлика от останалите два текста в дневника на Илко фигурата на водача не влиза като веднъж завинаги готова, а е показана в развитие. Преломният в биографията му момент е деветосептемврийският преврат, след който е представена пълната трансформация, извършила се с личността на Стоян Кралев. В този смисъл напълно обяснима е и промяната в отношението на Илко към него – то се движи от пълното обожание до окончателното разочарование. В началото на дневника в гледната точка на пишещия Стоян е идеалист, готов да се жертва за всички страдащи. За Илко той е „образец на идеалния млад мъж“ – състрадателен, честен, трудолюбив, енергичен, ненавиждащ властничеството, изпълнен с вяра и преданост към делото на социализма. С влизането във властта Стоян става подозрителен към хората, дребнав и жесток; изцяло забравя идеята, работейки за институцията, която я деформира и убива. След като се превръща в негов първи „пациент“ и „жертва“, Илко започва да се отчуждава от брат си. Първоначалното му възхищение се заменя от разочарование, но независимо от всичко, което преживява, в крайна сметка Илко избира прошката пред възможността да отмъсти и(ли) да накаже сгрешилия.

Ако се опитаме да обобщим наблюденията си дотук, ще се окажем изправени пред следните неща. Във всички разгледани романи съзнателно търсена е формулата *лично + обществено-историческо*, по такъв начин болестта се осмисля като необходимото изпитание, през което индивидът преминава в опитите си да сбъдне своите проекти (и мечтания) за пълноценно съществуване – както в чисто интимен, така и в национално-общностен план. Прави впечатление и това, че болестта се обговаря не самоцелно (именно затова написаното не е обременено с излишна медицинска терминология), а е превърната в отправна точка на разказа за случилото се със и край пишещия преди неговата среща (или разминаване) със смъртта.

И при тримата автори писането е натоварено с множество смисли. От една страна, то е вид терапия – насочвайки енергията си в плана на духовното, туберкулозният забравя мъките на тялото. От друга страна, то е неговата изповед и равносметка за това, доколко е успял да прогледне за същностните начала в живота (личен и обществен). От трета страна, написаното се превръща в своеобразен завет към живите, в който е събрана изстраданата мъдрост, но не на Бога, а на и за човека.

Не на последно място, дори когато се оказва в ролята на физически победен от болестта, в пространството на дневника обладава-

щият словото я побеждава, както и самата смърт, подчинявайки ги на своя блян по истинско живеене.

ЛИТЕРАТУРА

- Василев 2008:** Василев, С. *Цената на златото и на историята. Генчо Стоев: Цената на златото. Завръщане. Досиетата.* Велико Търново: Слово, 2008.
- Зонтаг 1999:** Зонтаг, С. *Болестта като метафора.* София: ИК „Златорог“, 1999.
- Кьосев 1995:** Кьосев, Ал. Хетеротопия и хомотопия (Към една фукоянска типология на модерните топоси). // *Литературен вестник*, 13–19. 12. 1995, бр. 41, с. 11–12.
- Петров 2005:** Петров, Ив. *Хайка за вълци.* София: Издателство „Захарий Стоянов“, 2005.
- Русков 2010:** Русков, Ив. Записът на излишния в генеалогията на българския роман. Из диалога Тургенев – Шопов. В: *Юбилеен сборник в чест на проф. Светлозар Игов* (под печат).
- Стоев 1964:** Стоев, Г. *Цената на златото.* София. Цитира се по: <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=158&WorkID=4293&Level=1>>.
- Хранова 1995:** Хранова, А. *Литературният човек и неговите български езици.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1995.
- Шопов 1881:** Шопов, А. *Десетъ-Дневно Царуване. Изъ Българското въстание въ 1876 г. Дневници на единъ бунтовникъ.* София: Печатница на „Български Гласъ“, 1881.